

Andrei Markovits

*Mesajul tatălui meu
- concluzia experienței lui de viață -
m-a însoțit permanent.*

Buclele roșii, pistruii și zâmbetul larg sunt primele mele amintiri despre Andris când aveam amândoi opt ani. Ne-am întâlnit apoi la tot câțiva ani la Timișoara, la Viena, la Köln, Düsseldorf și Geneva, apoi în Statele Unite, l-am văzut pe Andy student implicat în revoltele studențești din '68, câțiva ani mai târziu, la începutul carierei sale universitare, apoi împreună cu Kiki, dragostea lui din prima tinerețe. De fiecare dată regăseam zâmbetul, spiritul vioi și interesul lui pasionat pentru oameni și tot ce se petrece în lume. Ne înțelegeam din puține cuvinte, unul continua gândul celuilalt, uniți prin sensibilitatea de copii unici ai unor părinți marcați de Shoah.

În iunie 2012, Andy (Andris, pentru mine) a fost invitat de Universitatea de Vest Timișoara să țină o prelegere. Venea în orașul său natal după zeci de ani de absență. Ne-am plimbat, ne-am oprit acolo unde renumita profesoară și pianistă Ella Philipp ne-a dat lecții de pian, unde dr. Bodea ne-a scos polipii, în Parcul Rozelor și pe strada Kutuzov, unde a locuit familia Markovits. La mormântul mamei lui și al părinților mei, Andris a rostit un Kadiș.

Sunt Andy Markovits, cunoscut și ca Markovits Andris de către prietenii mei vorbitori de limba maghiară. Numele oficial pe care l-am folosit toată viața este Andrei Markovits, pe baza certificatului meu de naștere, unul dintre puținele documente pe care am fost autorizați să le luăm cu noi când am plecat din România. M-am născut în Timișoara, în 1948, și am locuit aici până în luna septembrie a anului 1958, când tatăl meu și cu mine am emigrat la Viena. Mai târziu am emigrat în Statele Unite, unde am studiat la Columbia University la New York, am urmat apoi studii postuniversitare și am devenit profesor universitar. În prezent predau la University of Michigan, din Ann Arbor, unde profezez în trei departamente.

Copilul unic al unei familii de evrei unguri

Sunt copilul unic al unei familii de evrei din clasa de mijloc, vorbitori de limba maghiară. Tatăl meu s-a născut în 1911 și se trage din faimosul oraș Szatmar sau Satu Mare, cunoscut multor evrei datorită Szatmar-ului, o sectă hasidică ortodoxă cu sediul în Brooklyn. Tata a fost cel mai

mic dintre cei șase copii. Părinții lui și patru dintre cei șase frați au fost deportați la Auschwitz, părinții au pierit, doi din cei patru frați au supraviețuit, Sanyi și Manci. Unchiul meu Sanyi a emigrat apoi la New York, pe când mătușa mea Manci a locuit în Timișoara și ea mi-a ținut, practic, loc de mamă, mai ales în adolescență, când am locuit cu toții la Viena.

Pe scurt, despre mama: era din Oradea, copilul unic al unor părinți foarte în vârstă. Tata și mama s-au cunoscut în Budapesta, la Közgazdasági Egyetem, Facultatea de Științe Economice, unde tatăl meu și-a făcut doctoratul în 1938. Mama mea a fost destul de bolnavă de când o țin minte și a murit de o tumoare pe creier. S-a născut în 1918, pe 18 mai, și a murit în 17 mai 1958, cu o zi înainte de a avea 40 de ani.

Ți-ai cunoscut bunicii dinspre partea mamei?

Nu, nu, nu i-am cunoscut. Bunicii mei, toți patru, au pierit la Auschwitz. Tatăl meu și mama mea au supraviețuit în această faimoasă bulă, Temesvár, Timișoara, care e unul dintre puținele locuri din care nu s-au deportat evrei. Evreii din partea de est a României, din Moldova, Basarabia și din alte părți din est au fost victimele crimelor atroce comise de români, iar în partea de nord a Transilvaniei, care prin Dictatul de la Viena, din 1940, a devenit Ungaria, evreii au fost deportați și în mare parte exterminați, mai ales începând din 1944. Așadar, rudele care locuiau în Satu Mare sau Oradea au fost deportate. Părinții mamei au fost deportați și omorâți, părinții tatălui meu au fost deportați și omorâți. Cei patru frați și surori ai tatălui meu au fost deportați; doar doi s-au întors.

Părinții mei s-au stabilit înainte de război în Timișoara. O întrebare la care tata nu mi-a dat niciodată un răspuns satisfăcător este de ce a rămas el în 1940 în România, pe vremea aceea condusă de un regim fanatic antisemit, guvernat de Garda de Fier, în timp ce în Ungaria situația era proastă, dar totuși tolerabilă. Regimul Horthy era un regim autoritar conservativ, dar nu chiar fascist fanatic, astfel că, dacă e să te iei după indicatorii normali de supraviețuire, ar fi fost mai rezonabil ca, în 1940, să te muți din România în Ungaria. A rămas la Timișoara, ceea ce i-a salvat viața sau măcar l-a cruțat de oroarea de la Auschwitz. Cert este că tatăl meu și fratele lui mai mare, Benő (Benjamin), care după război a plecat în Israel, au supraviețuit în Timișoara.

Părinții mei erau evrei unguri, tipici pentru Europa Centrală. Tata, fiind cel mai tânăr dintre frați și singurul care a mers la universitate, era cel mai cosmopolit dintre ei. Sanyi, fratele lui mai mare, vorbea perfect idiș, dar deloc germană, pe când tatăl meu nu vorbea idiș deloc, dar știa foarte bine germană, chiar dacă încurca pe *der, die, das* și avea un puternic accent maghiar. Îi citise pe Petöfi, Madách și Arany, cunoștea istoria Ungariei, bătăliile (printre care legendara înfrângere de la Mohács), regii și miniștrii unguri. Era un om de școală veche, un caracter autentic habsburgic. Ca evreu era un așa-numit *neolog*, la intersecția între reformat și conservativ. Nu era prea religios, nu ținea cașer, nu vorbea idiș, nici ebraică, era un evreu care mergea de Roș Hașana și lom Kipur la sinagogă, știa să *daven*, să se roage, fără să înțeleagă ce citea. Se simțea evreu în toate accepțiunile cuvântului. Era un sionist convins, care credea că Statul Israel este soluția pentru evrei și se simțea vinovat pentru că nu a avut curajul să facă *alia*. Pe patul lui de moarte, în aprilie 1990, mi-a spus cât de mândru este de realizările mele ca profesor la universități de elită din Statele Unite și cum viața mea era, în esență, o revanșă pentru el, căci ar fi preferat să facă o carieră universitară și nu una de om de afaceri. Tatăl meu a avut o viață fericită, în ciuda evenimentelor istorice oribile la care a fost martor și în ciuda pierderilor pe care le-a suferit. Dar am simțit că

regretul lui venea din faptul că a fost „doar” un om de afaceri și din faptul că nu a reușit să se stabilească nici în Israel și nici în Statele Unite, cele două țări la care ținea din toată inima.

Mama provenea dintr-o clasă socială superioară. Așa cum se cuvenea la fetele din acest mediu, primea lecții particulare și mergea la Budapesta în fiecare an să-și dea examenele, astfel că prima oară când a intrat într-o sală de clasă a fost când a început Universitatea.

Aici l-a cunoscut pe tatăl meu, ea era în anul întâi, tatăl meu, cu șapte ani și jumătate mai în vârstă decât ea, era la sfârșitul studiului. Mama era, folosind un termen care îmi displace, mai „cultivată” decât el, cultivată în sensul convențional, adică știa mai multe decât tata despre Bach, Beethoven și Brahms, despre Goethe, Schiller și Lessing. Ea avea misiunea de a-mi transmite cultura, îmi citea, de pildă, Odiseea și Iliada în germană. Nu exista niciun motiv pentru care o traducere în limba maghiară nu ar fi fost tot atât de adecvată, din moment ce Homer a scris în greacă, dar, conform ierarhiei valorilor culturale din acea epocă, cultura germană deținea un rang superior față de cultura maghiară. Era, de asemenea, firesc să am o guvernantă germană.

Întotdeauna le spun studenților mei cât de puternică era cultura germană în Europa Centrală până la al Doilea Război Mondial și chiar după acest război. Un caz tipic: familia Markovits din Timișoara, la începutul anilor 1950. Dacă un antropolog ar fi venit la noi acasă, pe strada Kutuzov, ar fi văzut discuri de Bach, Beethoven, Haydn, Mozart, Brahms, o bibliotecă bogată, cu scriitori clasici, Schiller, Goethe, Lessing, Heine (evreu, desigur), în fine și niște autori maghiari, dar nu ar fi văzut nici cel mai mic indiciu că aceste capodopere au fost create de reprezentanți ai aceleiași culturi în numele căreia au fost comise crimele Holocaustului.

Îmi amintesc în acest context că prietenul meu de la Harvard, Guido Goldman, al cărui tată a fost Nahum Goldman¹, îmi povestea că și el a avut o guvernantă germană și că, atunci când s-a aflat că era nazistă, adică era o simpatizantă a naziștilor la New York, mamei lui i se părea atât de important ca fiul ei să învețe o germană impecabilă, încât nu a dat-o afară. Pentru evreii germani și evreii maghiari germanizați, cultura germană a rămas sacrosanctă și, practic, neîntinată de crimele naziste și de Auschwitz.

Așadar, mama mi-a transmis primele elemente de cultură, cu ea am mers la concerte, la Capitol², iar tatăl meu e cel cu care mă distram, cu el mergeam la fotbal, mergeam cu tramvaiul, în special în cartierul în care locuiai tu, dragă Györgyi. Era o fabrică de bere lângă tine, pe care o numeam *a kalapos gyár*, fabrica cu pălărie, deoarece pe acoperiș avea un fel de dispozitiv, cred că un dispozitiv de filtrare, care mă fascina. Împreună cu tata mergeam în gară să urmărim ore întregi vagoanele care erau împinse de locomotive. De atunci mi se trage pasiunea pentru trenuri electrice. Deci cultura timpului liber era domeniul tatii, cultura de nivel înalt era domeniul mamei. Niciodată nu am făcut ceva împreună, toți trei. Cred că mama mea era deja bolnavă, astfel că realmente nu îmi amintesc ca toți trei să fi mers undeva. Deci mergeam cu tatăl meu cu tramvaiul, la gară, la trenurile de marfă, tot cu el la fotbal, iar cu mama mea, la concerte, cu ea citeam cărți.

Holocaustul nu era un subiect de conversație

Se vorbea despre Holocaust?

Nu. Oh, știam că există ceva... Vorbeau mult despre *a lágerven*, în lagăr, mai ales mătușa mea

¹ Nahum Goldman (1895-1982): sionist de renume, fondatorul și președintele, timp de mulți ani, al Congresului Mondial Evreiesc.

² Capitol: cinema și sală de concerte la Timișoara.

Manci, care avea un număr tatuat pe braț. După moartea mamei, ea a devenit un fel de loctiitoare de mamă. Așa am simțit eu și sigur că așa simțea și ea față de mine. Era măritată cu unchiul Richard, cunoscut în oraș ca radiolog și pneumolog. Nu aveau copii. Eram foarte apropiați și îmi plăcea să dorm la ea, pe strada Doja, era ca un fel de minivacanță. Manci era mai spontană decât părinții mei și tot timpul vorbea despre *lăger* și amintea de o femeie pe nume Gabi, Gabika, ce locuia în Budapesta. Era o femeie foarte scundă, cam un metru cincizeci, care a cărat-o pe Manci în timpul unui marș al morții, când Manci era foarte bolnavă. Era unul dintre acele marșuri organizate de hitleriști spre sfârșitul războiului, care s-au soldat cu un milion de morți. Gabi a salvat-o în Bergen Belsen, când practic era pe jumătate moartă. Și Gabi s-a întors, am întâlnit-o la Budapesta și mai târziu, când eram în Viena. Doar de la Manci am știut de Holocaust, când am fost în Timișoara. Mama nu l-a menționat niciodată, nici tata. Dar sentimentele ieșeau la iveală unde nu te așteptai.

O să-ți dau un exemplu. Ascultam cu regularitate meciurile de fotbal transmise de faimosul comentator maghiar, Szepesi György. În 4 iulie 1954 am ascultat transmiterea unui meci cu totul special, celebrul meci de pe stadionul Wankdorf din Berna, binecunoscuta finală dintre favorita *Arany Csapat* (Echipa de aur) a Ungariei și echipa Germaniei, căreia nimeni nu îi dădea șanse de victorie. Într-un meci epocal, Germania a învins Ungaria cu 3 la 2, victorie care a intrat în istoria Germaniei ca *Das Wunder von Bern*³, iar în istoria Ungariei, ca *Rușinea* sau *Tragedia de la Berna*. Pentru Germania a fost un fel de reabilitare, a însemnat reintegrarea între națiuni, acceptarea pe plan social și politic, pe când pentru Ungaria a fost o tragedie. Această înfrângere nu numai că a distrus fotbalul maghiar, dar a contribuit la delegitimizarea regimului comunist și poate fi considerată ca unul dintre factorii care au declanșat revoluția din Ungaria, din 1956.

Revenind la tatăl meu, am observat că el nu era un fan al niciuneia dintre echipe, nu era un suporter al germanilor, dar nici al ungarilor. După acest meci extraordinar, mi-a spus ceva care până în ziua de azi are o influență asupra vieții mele, deși pe atunci l-am privit total nedumerit. Niciodată nu o să uit ce mi-a spus imediat după sfârșitul meciului, pe când Szepesi plângea îndurerat. Mi-a spus așa: *Singurul lucru care este important pentru tine – și vreau să îți minte asta toată viața – singurul lucru care este important pentru tine este că astăzi este ziua Statelor Unite ale Americii, 4 iulie, Ziua Independenței. Aveam șase ani, probabil că auzisem de America, dar nu am înțeles ce voia să-mi spună. Dar mesajul m-a însoțit toată viața, mesajul tatălui meu, concluzia experienței lui de viață.*

Îți dau un alt exemplu. În 1960 sau 1961, în Viena, am fost la un meci între Austria și Uniunea Sovietică. Tata îi detesta pe sovietici, pe ruși, detesta comunismul, deci nu era suporterul echipei sovietice – sau cel puțin așa ar fi fost logic. Dar când rușii au marcat un gol, l-am simțit tresărind de bucurie: era mulțumit. Austria devenise casa noastră, cunoșteam echipa și totuși, când rușii au înscris primul gol, tatăl meu era încântat. Cu toate că îi detesta pe ruși, în forul lui interior îi detesta mai puțin decât pe germani și pe austrieci. Cu toate că nu vorbea despre *Shoah* și nu i-a condamnat în mod explicit nici pe germani, nici pe austrieci, aceste reacții mărunte, viscerale, exprimau sentimentele lui adevărate, *id*-ul lui necontrolat de superego, destăinuiau adevăratele lui antipatii.

Ceea ce m-a stupefiat toată viața a fost dușmănia pe care părinții mei o nutreau pentru ruși. La

³ Minunea de la Berna. (germană)

urma urmei, dacă Armata Roșie nu ar fi avansat și eliberat România, tu și cu mine, dragă Györgyi, nu am avea această conversație. Persistența unor elemente culturale – ca afecțiunea pentru Goethe și Beethoven, în ciuda Holocaustului – joacă și aici un rol. Părinții mei aveau o viziune despre relațiile europene, pe care eu o numesc teoria Markovits: *Nu îți plac vecinii, dar pe cei din est îi și disprețuiești*. Fără îndoială că familia mea îi disprețuia pe ruși, îi considera inferiori.

Așa cum evreii din Vest îi disprețuiau pe cei din Est.

Exact, la fel cum evreii din Est, *die Ostjuden*, erau disprețuiți. Aici se vorbea cu dispreț despre evreii polonezi, *die Poilishen*. Nu știam ce însemna acest lucru, dar era clar că era vorba de un nivel de cultură inferior.

Tatăl tău nu avea încredere în austrieci?

Nu, niciodată. El ducea o viață foarte bună la Viena, mergea la operă, teatru, concert, la Salzburger Festspiele⁴. Mânca bine, călătorea, se bucura de tot ceea ce o viață îmbelșugată putea să-i ofere. Dar era el integrat în societatea vieneză neevreiască? Nu, cu toate că cele două prietene ale lui erau vieneze neevreice. Se simțea bine doar cu evreii unguri, cu care împărtășea același simț al umorului, aceleași preferințe, temeri și griji.

Așa că, revenind la întrebarea ta, nu a avut loc nicio discuție despre bunicii mei, nimic explicit. În Viena devenisem complet absorbit de al Doilea Război Mondial, era singurul lucru despre care citeam. Citeam cărți despre istorie și războaie și tatăl meu spunea: „Te rog, citește Kafka sau Tolstoi, altceva, orice altceva”. Nu voia să fiu obsedat de această perioadă din istorie, care a fost atât de cruntă pentru el și lumea lui. Am citit mult despre Stalingrad și lagăre, m-am dus la filme; și asta a devenit o parte intrinsecă a identității mele.

Poate că nu vorbeau despre Holocaust, fiindcă voiau să te protejeze de o traumă.

Da, sunt sigur și nu îi condamn... Cred că era în ordine... Am aflat eu singur, destul de devreme. Ai dreptate, voiau să mă protejeze, dar poate să se protejeze și pe ei înșiși. Și era cumplit, știi, cumplit... Nu era un subiect de conversație. Îmi amintesc, oh... interesant, parcă am face un fel de terapie! Îmi amintesc de nopțile în care dormeam la Manci. E interesant că îmi revine asta. Mă jucam cu Richard, îmi plăcea aparatul lui de radiografie. Tot speram să-mi facă radiografii (*râde*); și, de altfel, el făcea toate radiografiile fără mănuși, iar mâinile lui arătau groaznic! Într-una din aceste nopți m-am trezit că Manci țipa *Anyuka, Anyuka!* (Mamă, mamă!) și Richard o consola și îi spunea, parcă jenat, *András e aici, nu, nu!* ca și cum ar fi spus: *Să ascundem oroarea de ei!* cu alte cuvinte, *nu mai țipa, nu numai că îl trezești, îl și tulburi!* Era îngrozitor, dar ce mă răscolea și mai mult era că simțeam durerea de nedescris care o sfâșia pe Manci în acele momente. Țipa *Anyuka, Anyuka!*... Când m-am întors acasă, i-am întregat pe tata și pe mama, iar ei nu mi-au spus *Ți-ai imaginat asta sau E isterică*; mi-au spus ceva vag despre bunica mea, mama lui Manci și a tatii, care a fost ucisă în război de germani, dar nimic detaliat, Doamne ferește, despre vreun crematoriu, nimic de acest gen. Atunci când eram copil, această atitudine era de înțeles, dar nici mai târziu, când am devenit adult, tata nu mi-a povestit niciun fel de detalii concrete despre *Shoah*, nimic despre ce a simțit când a aflat că ambii lui părinți și doi frați au fost uciși la Auschwitz.

Mergeam la o școală germană, citeam și vorbeam în germană, însă americanii erau cei buni; germanii, nu. De fapt, sovieticii ar fi trebuit să fie cei buni, dar nu erau, astfel că doar anglo-

⁴ Festivalul de la Salzburg. (germană)

americani erau cei buni. Germana era limba culturii, dar afecțiunea lor nu se îndrepta spre germani, ci spre o țară îndepărtată. Tata vorbea engleză destul de slab, mama nu știa deloc. Am avut de mic o profesoară de engleză în Timișoara. Când am ajuns în Viena, știam deja ceva engleză și nu m-aș mira dacă ai ști despre cine este vorba, îmi scapă numele...

Vágo néni.

Așa, Vágo néni! (*Râdem*) Mulțumesc, Vágo néni m-a învățat engleză.

Israel – Țara Făgăduinței?

Ce rol a jucat Israelul pentru familia ta?

Unchiul Benö, Benjamin, a plecat în '48 împreună cu Nusi, soția, și cu Jutka, fiica, astfel că aveam rude în Israel și, ocazional, primeam pachete de la ei. Israelul exista, era iubit, dar nu era un panaceu, nu era Țara Făgăduinței, cu toate că tatăl meu se considera un sionist. De exemplu, în 1956 ascultam știrile la radio și urmăream Revoluția din Ungaria. Dar în 1956 a fost și Campania Suez, însă nu-mi amintesc ca războiul din Israel să fi fost un subiect important. *Isroel* exista în rugăciuni, *Israel* exista ca țară și, evident, exista o relație între Israel și *Isroel*, în pronunția așkenază, pe care tatăl meu a învățat-o, la fel ca toți evreii maghiari, spunând nu *Baruch ata AdonaĦ*, ci *Boruch atoh Adonoy*. Știam că există o țară numită Israel și acest ceva numit *Isroel*, pe care părinții mei îl admirau și îl iubeau – dar mai degrabă într-un fel intelectual și emoțional, și nu ca țara „unde vom merge într-o bună zi”. Pun pariu că tatăl meu nu știa când era *Iom HaaĦmout*, Ziua Independenței, în Israel. Dar știa despre 4 iulie!

S-a gândit vreodată să emigreze în Israel?

Cred că viza cu care am plecat de la Timișoara în 1958 era pentru Uruguay sau Paraguay, nici nu știu, dar nu era pentru Israel... Am primit pașaportul foarte repede, probabil pentru că șeful miliției, pe care tatăl meu îl cunoștea, râvnea la apartamentul nostru, deoarece fiica lui urma să se mărite și avea nevoie de un apartament. (*Râde*) Când am ajuns la Viena, a devenit clar că nu vom pleca în Israel. Asta putea să fie și din comoditate. Tata era conștient că viața în Israel nu era ușoară, era o țară tânără, de pionierat, în război, viața era grea, clima greu de suportat, nu știa nici limba. În vara anului 1959 am fost să-i vizităm pe Benö, Nusi și Jutka și asta i-a consolidat decizia de a nu face *alia*, pentru că era vară, foarte cald, viața era grea și Benö se chinuia. Mai târziu, Benö s-a mutat la Viena, unde se trăia bine, dar unde nu te simțeai acasă, ci te simțeai străin, cu toate că aveai pașaport austriac. E îngropat la Viena, alături de tata, de Sanyi și Mancı. Cei patru frați Markovits din Satu Mare, Szatmar, se odihnesc în același rând, unul lângă altul, în *Zentralfriedhof*⁶ din Viena, Poarta nr. 4, secția evreiască din acel cimitir imens. Pe piatra de pe mormântul tatii este un text frumos, care amintește și de mama pe care a iubit-o atât de mult. Așa cum știi, ea se odihnește în cimitirul evreiesc din Timișoara. Cei doi copăcei pe care i-a plantat tata au devenit uriași și se înalță maiestuoși la mormântul ei. Când m-am dus acum la cimitir, m-am orientat după acești copaci ca să-i găsesc mormântul. Din motive pe care le înțeleg și le respect, nu mi s-a permis să fiu prezent la înmormântare, ceea ce acum regret.

⁵ Binecuvântat fii tu, Doamne! (ebraică, în pronunțarea sefardă care a fost adoptată în mare parte în ebraica modernă)

⁶ Cimitirul central. (germană)

Mi-ai spus odată că plecarea din România a fost dureroasă...

Da... Și mai am o poveste din acea vară traumatică, atunci când mi-am pierdut mama și, vreo trei luni mai târziu, casa de pe strada Kutuzov, la Timișoara. Adevărul este că am avut o copilărie minunată, ocrotită, eram înconjurat de dragostea părinților, aveam prieteni mulți. Când tata și cu mine ne-am luat rămas bun la gară de la mătușa mea Mancu și unchiul Richard și de la toți prietenii, nu era deloc sigur că ne vom revedea. Eram trist. La trecerea frontierei spre Ungaria, au venit grănicerii să ne controleze pașapoartele și bagajele. S-au ivit probleme pentru că eu eram pe pașaportul mamei, iar ea nu mai era. De ce eram pe pașaportul ei? De ce nu aveam pașaportul meu? Nu mai știu cum s-a rezolvat problema, dar știu că au controlat absolut tot în cele două valize pe care aveam dreptul să le luăm cu noi. Au găsit ursulețul meu și l-au despiciat și sfâșiat în bucățele. Pasiunea mea pentru ursuleți își are originea în această traumă, iar acum am o colecție de două sute de ursuleți frumoși acasă, la Ann Arbor. De fapt, întotdeauna plec la drum cu unul din ursuleți, nu plec de acasă fără să iau cu mine unul. Niciodată!

Fiul meu să-mi îplinească visul și să fie fericit

Mă întorc la motivele tatii de a nu emigra în Israel. Fără să vreau, sună a un fel de reproș, dar nu am această intenție. În principiu, tatăl meu voia să reproducă confortul și cultura central europeană. Tata a făcut un fel de troc și cred că era absolut în ordine. *Vreau să stau într-un loc unde am afinități culturale, chiar dacă nu am încredere în ei, chiar dacă îmi displac; dar pot să-mi creez un microcosm de evrei unguri, pot să am o viață bună și să merg la Operă și să beneficiaz de toate plăcerile culturale. Dar nu voi renunța la Statele Unite și voi face tot posibilul...* (cu vocea înecată în lacrimi) **voi face tot posibilul ca fiul meu să îmi îplinească visul și să fie fericit și în siguranță acolo.**

Asta ai și făcut.

Da. Insistența lui că Statele Unite sunt locul potrivit pentru mine nu se datora doar faptului că un evreu trebuie să meargă acolo, ci era și un fel de revanșă. Mi-a spus pe patul de moarte, aproape ca o scuză, că dacă engleza lui ar fi fost puțin mai bună, dacă ar fi fost la fel de bună pe cât germana lui, fără niciun dubiu ar fi rămas în New York. I-am spus: „Nu trebuie să îmi ceri scuze, așa ai ales și ai avut o viață minunată și ai fost la festivalul din Salzburg și ai călătorit în lumea întreagă și e ok...” Știu că a considerat ca o înfrângere faptul că nu a rămas în New York și că s-a întors. „Nu am reușit în țara unde mi-aș fi dorit cu adevărat să trăiesc.”

Aveam șaptesprezece ani când am mers să-mi caut o universitate și ne-am dus la Harvard și Princeton, Columbia și Yale. La Columbia am avut o discuție minunată cu un tânăr evreu despre filmul *Blow up* de Antonioni, a fost extraordinar, astfel că am ales Columbia. În acea perioadă aveam deja o prietenă în Viena, Jeannette Buchwald, și mă jucam cu ideea, *hmmm, poate mai bine rămân aici, în Viena...* Știu că toată lumea, partenerul său de afaceri și Mancu, Dumnezeu să o odihnească în pace, l-au implorat să nu mă lase să plec. Cu toate că tatăl meu avea două prietene, era absolut clar că niciuna nu o va înlocui pe mama, că tata nu se va însura cu niciuna din ele, că erau partenerele tatălui meu, dar NU familia noastră. Dacă ai o familie atât de mică și ai un singur fiu, de ce te-ai despărți de ființa pe care o iubești cel mai mult pe lumea asta și să trăiești la o asemenea distanță de ea? Dar tata și-a pus în cap că Statele Unite este țara potrivită

pentru mine și că acesta este și destinul lui. Și nimic și nimeni nu au putut să-i scoată această *idée fixe* din cap. Convingerea lui era de neclintit.

La Columbia University, când am avut de scris pentru prima dată o lucrare, lucru pe care nu-l învățasem la simandicoasa Theresianische Akademie la Viena, unde se învăța pe de rost, dar nu să gândești independent, am intrat în panică. Am scris lucrarea și legendarul Daniel Bell, pe care l-am cunoscut mai târziu la Harvard, mi-a scris pe ea: „Mă mir că ai fost admis la Universitatea Columbia. C-.” Apropo, în ziua de azi așa ceva ar fi de neconceput. Dacă acum, ca profesor, faci așa ceva într-o universitate americană, pun pariu că te concediază. În orice caz, îmi amintesc că l-am sunat pe tata care nu a fost deloc impresionat. „– Și ce-i cu asta! Învață cum se scrie o lucrare, descurcă-te! – Ah, poate ar fi mai bine să mă întorc acasă, la Viena. – Nici să nu te gândești!” Probabil că i s-a frânt inima, pentru că sigur voia să fiu lângă el, dar voia și mai mult să reușesc la o universitate americană, pentru că avea convingerea că asta este cel mai bine pentru mine. Apoi am mers acasă, la Viena, de Crăciun și de cine m-am îndrăgostit? De Kiki!

Soția ta.

De Anul Nou. Mi-am petrecut vara anului '68 cu Kiki și din nou am făcut aluzii că aș putea studia științe economice, aici sau poate la Londra... Tata nici nu a vrut să audă de așa ceva. M-a condus la aeroportul Schwechat și vedeam cât e de mândru că plecam să studiez la una dintre cele mai bune universități din lume; dar simțeam că are inima frântă de fiecare dată când ne luam rămas bun. Cred că aceasta a fost cea mai mare realizare a lui și un act de abnegație și dragoste deplină. Acesta e cel mai mare cadou pe care mi l-a făcut și nu găsesc cuvinte să-mi exprim recunoștința pentru actul lui de generozitate, pentru că sunt absolut convins că viața mea ar fi fost complet diferită și nici pe departe atât de bună la Viena ca în Statele Unite, din motive diverse, inclusiv prezența lui. Între tata și mine erau multe tensiuni profunde și potențial distructive, începând din adolescență și până la sfârșit. În fine, cariera mea i-o datorez în întregime tatălui meu, sacrificiului și îndemnului său, încrederii lui totale în capacitățile mele și, mai presus de toate, dragostei lui necondiționate.

Avea așteptări foarte înalte, pe care tu i le-ai îndeplinit. Aceste speranțe pe care el și le-a pus în tine au fost și o povară, nu-i așa?

Bineînțeles că au fost și o povară, îmi pare bine că ai întrebat, îți voi da exemple. Știam că tata a făcut sacrificiul suprem împingându-mă departe de el, pentru ca să realizez ceea ce el dorea pentru mine. Deci eram hotărât să reușesc. Știam că, dacă aș eșua, decepția tatii ar fi insuportabilă pentru el și pentru mine. Deci trebuia să fiu un student excelent. Cine ar putea să mă împiedice să am succes? Ei bine, femeile! O prietenă ar putea să interfereze cu studiul, așa că am făcut totul ca și asta să fie sub control. Nu mă duceam la serbări, pentru că îmi era frică să nu întâlnesc o fată drăguță de care să mă îndrăgostesc și cu care aș fi petrecut timpul meu prețios, în loc să studiez. Dar bineînțeles că mă interesau femeile, așa că evitam petrecerile la universitatea de fete Barnard College de peste drum. Până am absolvit facultatea, mi-am ales prietene care locuiau cât mai departe, așa că le vedeam doar o dată pe săptămână. Îmi amintesc de Barbara din Bronx și de Carol din Queens, pe care, din cauza distanței, puteam să le văd doar la sfârșit de săptămână. Să-ți mai dau un exemplu de autodisciplină. Sunt absolut convins că aversiunea mea față de orice substanțe care ar putea avea un efect asupra creierului meu are legătură cu tata și cu dorința lui ca eu să reușesc în lumea academică.

Știi că nu bei nicio picătură de alcool.

Exact. Și probabil că sunt singura persoană care merge la concertele cu Grateful Dead și nu s-a atins de droguri. Am fumat de câteva ori marijuana și o dată chiar m-am simțit foarte rău. Îmi amintesc că prietena mea Beverly spunea că, în timpul accesului de paranoie și disperare pe care l-am avut din cauza drogului, singurul lucru care mă îngrijora era că îl voi dezamăgi pe tata, că nu voi fi capabil să mă concentrez, să studiez, că nu voi putea să-mi scriu lucrările.

Îți voi da un al treilea exemplu. Am fost implicat în greva studenților de la Columbia University, din 1968. Am refuzat, ca mulți alții, să merg la cursuri și am intrat și eu în grevă după ce poliția a intrat în campus și a evacuat studenții într-o acțiune destul de brutală. Mulți studenți au fost revoltați și au intrat în grevă, boicotând toate cursurile. Mulți au refuzat să se prezinte la examenele finale. Eu aveam o problemă: dorința mea de a fi solidar cu prietenii mei care făceau grevă era în contradicție cu hotărârea mea de a termina cursurile și de a trece toate examenele la timp. Profesorii erau de acord să examineze studenții care găseau un aranjament în afara campusului. Îmi amintesc că un examen l-am dat într-o cafenea, altul într-un restaurant, un altul în bucătăria unui profesor. Deci eram activ din punct de vedere politic, dar am făcut totul ca aceasta să nu stea în calea parcursului meu academic. Mergeam la demonstrații, apoi mă grăbeam să merg acasă să învăț pentru examen. M-am întors la Viena cu toate examenele luate cu note bune, dar debitând tot felul de lozinci de ideologie radicală de stânga, ceea ce îl irita pe tata și îl provoca tot timpul. L-am sfidat în toate subiectele posibile, de la sex la politică, de la economie la cultură; l-am contrazis, l-am ironizat, l-am respins pe el și lumea lui. Dar în lucrurile care erau cu adevărat cruciale pentru el, adică rezultatele mele academice și cariera mea, am fost un fiu ascultător, lipsit de orice spirit de răzvrătire sau rezistență.

Când am fost la cimitir cu Eva⁷, ea și-a amintit ce ai spus după moartea mamei: „Es én most már nem leszek jó tanuló?”⁸

Da, se potrivește foarte bine cu povestea mea, se poate spune că și tata și mama aveau ambiții mari pentru mine. Pentru tatăl meu, mama a devenit o sfântă pe care a evocat-o în mod constant de-a lungul vieții mele. Când mi se publicau articole sau cărți ori când înaintam în carieră, tata exclama: *A mami olyan büszke lenne rád!*⁹

Cu gândul la Timișoara

Când te gândești la Timișoara, ce-ți vine în minte?

Amintiri plăcute! Aveam echipa mea de fotbal, Știința. Mergeam cu tatăl meu la meciuri și mă simțeam în siguranță. M-am simțit bine la Timișoara. Am doar amintiri frumoase despre copilăria mea aici, în contrast cu anii de adolescență din Viena. Ar fi cam așa: Timișoara – minunat; Viena – cumplit; New York și restul Statelor Unite – absolut fantastic!

Unde îți sunt rădăcinile? Nu sunt în Timișoara, nici în Viena...

Rădăcinile mele sunt în Statele Unite. New York a fost primul oraș în care am ajuns, în New

⁷ Vezi interviul cu Eva Bleier, n. Gal.

⁸ „Și eu de-acum nu o să mai fiu un elev bun?” (maghiară)

⁹ „Mama ar fi atât de mândră de tine!” (maghiară)

York sunt toate echipele cu care țin, New York este locul în care mă simt cu adevărat acasă. În realitate mă simt acasă oriunde în SUA. De fiecare dată când aterizez în SUA, mă simt în siguranță.

Avem o casă foarte frumoasă, suntem sănătoși, avem un grup minunat de prieteni. University of Michigan este mai mult decât generoasă cu mine, dar m-aș simți acasă și la o altă universitate în Statele Unite. Cu alte cuvinte, nu aș avea nicio problemă dacă, hai să zicem, aș primi o ofertă nemaipomenită de la Stanford. Aș merge la Stanford și aș recrea în șase luni ce am în prezent în Ann Arbor.

Îți mulțumesc pentru această oportunitate de a vorbi despre originile mele, Györgyi. Mă simt foarte aproape de tine și interviul ăsta cu un caracter profund personal nu ar fi decurs astfel dacă nu ne-ar fi legat o prietenie cu totul specială, de o viață. Tatăl meu îl iubea mult pe tatăl tău. Făceau parte din aceeași generație și nu trebuie să fii un expert în scrierile marelui sociolog ungerman Karl Mannheim ca să înțelegi ce factor puternic de coeziune și comuniune creează „generația”. Părinții tăi au venit des la Viena să îl viziteze pe tata și au trăit momente minunate împreună cu Maria Wilhelm, prietena „oficială” a tatii. Și ea ținea mult la părinții tăi, era bună prietenă cu mama ta.

Mi-a rămas în amintire o seara când Lajcsi, tatăl tău, ne-a invitat la Opera din Viena. Toți eram încântați, mama era transportată de emoție. Lajcsi mi-a șoptit: „Știam că mama ta va fi entuziasmată, mă bucur că am putut să-i fac o plăcere”. Un om inteligent, cu bun simț și de o mare bunătate – asta era Lajcsi pentru mine. Iar prietenia noastră s-a născut, desigur, din trecutul nostru comun.

Da. Prietenia noastră specială este, de fapt, continuarea prieteniei între tatăl meu și părinții tăi. În mod bizar, memoria mea te asociază pe tine și pe părinții tăi mai degrabă cu locuri departe de Timișoara. Îmi amintesc de tatăl tău la Viena, dar și la Neuss lângă Düsseldorf... Îmi aduc aminte o zi minunată când am venit cu tata la tine, la Köln. Câteva fotografii pe care le-am făcut atunci pe balconul tău sunt acum pe un perete, în biroul meu din Ann Arbor. L-am cunoscut pe fiul tău Danny când era încă un băiețel. Și așa a vrut soarta ca Danny să primească o bursă de MBA tocmai la Ross School of Business la University of Michigan, unde locuiesc și lucrez eu. Bine, Ross este o școală excelentă, dar mai sunt și altele. O coincidență extraordinară! Așa că Danny a petrecut doi ani la Ann Arbor și a fost de multe ori invitat la noi, de fiecare dată de sărbători. Nu am să uit ceremonia lui de absolvire și cât de mândră erai!

Pe tatăl tău l-am admirat dintotdeauna și parcă îi aud vocea când a intonat *El male rahamim* (Dumnezeu plin de îndurare), rugăciunea pentru morți, care se recită înainte de *Kadiș*, la mormântul mamei mele, când am venit cu tata în vizită la începutul anilor 1970, probabil ultima oară înainte de vizita mea de acum. Era nespus de emoționant, era cutremurător. Nu pot uita asta.

Locul nu joacă un rol important în prietenia noastră, doar niciunul din noi nu locuiește aici, cu toate că pentru tine Timișoara înseamnă totuși mai mult decât pentru mine, care am plecat la vârsta de nouă ani. Am fost atât de mișcat că ai venit împreună cu soțul tău Albert, numai și numai ca să fii împreună cu mine când merg la cimitir, când revăd casa părintească și sinagoga unde mergeam cu tata și cu mama. M-aș fi descurcat și singur. Dar prezența ta m-a susținut și a dat un conținut profund personal acestei vizite. Mulțumesc!

1976. Andy cu tatăl lui

*Interviu realizat în limba engleză de **Getta (Györgyi) Neumann**
Timișoara, iunie 2012.
Traducere din engleză: Adriana Rovo*

